

HARMINC KILOMÉTER – SOK VAGY KEVÉS?¹

AZ ELTE ÉS A PPKE A BÖLCSÉSZHALLGATÓK VÉLEMÉNYÉNEK TÜKRÉBEN

A MAGYAR FELSŐOKTATÁS A RENDSZERVÁLTÁS óta hatalmas változáson ment keresztül mind a hallgatói létszám növekedését, mind az intézményi és képzési struktúrát tekintve. A 90-es évek elejétől a 2003/2004-es tanévig megnégyszereződött a hallgatói létszám, miközben új magán és egyházi alapítású felsőoktatási intézmények jöttek létre, a felsőoktatás integrációjának hatására pedig az ezredforduló után az önálló intézmények száma 89-ről 68-ra csökkent. A 2003-ban kezdődő tanév során a felsőfokú oktatási intézmények 38 százaléka volt egyházi fenntartású, és az összes felsőoktatásban résztvevő hallgató 5,3 százaléka volt beiratkozva ezen intézmények valamelyikébe. Az egyházi fenntartású intézményekben a hittudományi képzés mellett jelentős szerepet játszanak a bölcsész és humán szakok is.

A hallgatói létszám emelkedése és az új intézmények megjelenése felveti a hallgatói összetételben mutatkozó eltérések kérdését. A hallgatói létszám összetételének a különböző fenntartói típusok közötti összehasonlítására egyfelől a felsőoktatási intézmények által szolgáltatott statisztikai adatok nyújtanak lehetőséget, másrészt az ebben a témakörben végzett reprezentatív felmérések. Az Oktatási Minisztérium és a KSH statisztikáiból kiderül, hogy az egyházi fenntartású intézményekben átlagon felüli a nappali tagozatos hallgatók részaránya, magas az állami finanszírozással tanulók aránya, az egyházi egyetemek hallgatóinak több mint négyötöde érkezett gimnáziumokból s növekvő arányban vannak jelen az egyházi fenntartású intézményekben olyan hallgatók, akik közvetlenül a középiskola elvégzése után jutnak be felsőoktatási intézménybe.² Jellemző ezekre az összevetésekre, hogy nem tesznek explicit összehasonlítást a tartalmában hasonló képzést megvalósító, de különböző fenntartású intézmények hallgatói összetételében, hanem egységesen kezelik a fenntartók szerint képzett szektorokat.

Noha több olyan hazai kutatás is született, amely a kulturális tőkének a mobilitási esélyekre gyakorolt hatását vizsgálja,³ kevés olyan vizsgálatról tudunk, mely ezt a kérdést különböző fenntartású, de azonos jelegű képzést nyújtó oktatási intézmények összehasonlításában tette volna meg. A legfontosabb kivételt Szemerszki

1 A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az OKTK B.2084/IV/02. számú „Rekrutáció, értékek, egyetemkép, jövőkép” c. kutatási projekt segítségével valósult meg.

2 A statisztikai adatok az OM (*Csécseié – Besenyei, 2004*) és a KSH (*Szunyogh et al., 2004*) ismertetőin alapulnak, illetve Szemerszki Marianna (2003) összegzései ezek alapján.

3 Róbert, 1991, Blaskó, 1998, 1999.

Marianna PhD értekezése képezi,⁴ aki saját empirikus vizsgálat segítségével tárta fel a nem állami felsőoktatás sajátosságait.⁵ Kutatásának a témánk szempontjából legjelentősebb eredménye, hogy egyfelől kimutatta a nem állami felsőoktatás hallgatóinak igen heterogén összetételét, másfelől pedig megfogalmazta azt az állítást, miszerint „a hallgatói összetétel vonatkozásában a nem állami szférában sok tekintetben hasonló rétegződés figyelhető meg az egyes tudományterületek, szakterületek és képzési szintek vonatkozásában, mint amilyenek az állami felsőoktatás szegmenseire jellemzők.”⁶ Megállapítása szerint ha az intézményválasztás motivációjában szerepet is kap a fenntartó személye, ez nem helyettesít más indokokat, inkább kiegészíti azokat.

Szemerszki empirikus vizsgálatában nem kaptak helyet az állami felsőoktatási intézmények, pedig meggyőződésünk, hogy az egyházi és az állami felsőoktatás különbségeivel kapcsolatos vélekedések ellenőrzéséhez ez elkerülhetetlen. Ez a meggyőződés sarkallt arra, hogy egy adott szakmai területre (bölcészettudományok) és két intézményre (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem) korlátozva survey módszer segítségével megpróbáljuk feltárni a hasonlóságok és a különbségek minél szélesebb tárházát.

A kutatás kérdései

Kezdő egyetemi oktatóként illetve elsőéves hallgatóként is érdekes volt szembeülni azzal a ténnyel, hogy az PPKE Bölcsészkarának megítélésénél – legyen szó az oktatás minőségéről, a felszereltségről vagy éppen a szórakozási lehetőségekről – a végső viszonyítási pont szinte minden esetben az ELTE Bölcsészkar. Ez több szempontból is természetesnek tekinthető. Nem csupán amiatt, mert a legnagyobb és legtekintélyesebb múltra visszatekintő magyarországi bölcsész egyetemről van szó, hanem azért is, mert a felvételik során a PPKE-hallgatók egy jelentős része is ezt az egyetemet jelölte meg első helyen, tehát sokak számára – be nem teljesült – vágyaik megtestesülése a budapesti bölcsészkar. Az ilyen összehasonlítások, amelyek néha kedvező, benyomásaink szerint azonban gyakran inkább kedvezőtlen színben tüntették fel a PPKE-t, arra ösztönöztek bennünket, hogy a hallgatóságban a két intézményről élő képet alaposabb vizsgálatnak vessük alá. Felmérésünkben azonban nem csupán a két egyetem hallgatóinak saját és a másik intézményről alkotott véleményére voltunk kíváncsiak. Az összehasonlítás során arra is kerestük a választ, hogy a két egyetem közti különbségekkel kapcsolatos uralkodó vélemények mennyiben helytállóak, azaz a kiválasztott szempontok alapján mennyiben hasonló, és mennyiben különböző a két hallgatói csoport. Az alapkérdést négy összetett alkérdésre bontottuk

⁴ A felekezeti oktatásban résztvevők összetételének sajátosságairól lásd még: *Pusztai*, 2002a, 2002b.

⁵ Szemerszki Marianna felmérése nagyjából egy időben zajlott a saját vizsgálatunkkal, ezért annak eredményei még nem álltak rendelkezésünkre a kutatás tervezésekor, s azok ismertetése csak utólagos hivatkozásnak tekinthető.

⁶ *Szemerszki*, 2003: 136.

a) Milyen motivációk játszanak szerepet a bölcsészettudományi pálya, azon belül egy szak vagy szakirány, valamint a konkrét képzési intézmény választásában?

b) Milyen a PPKÉ-re és az ELTE BTK-ra felvett hallgatók szociális, gazdasági és értékrendi háttere, és mutatkozik-e megragadható eltérés a két hallgatói csoport között?

c) Van-e eltérés a két egyetem hallgatóinak a saját egyetemhez fűződő viszonyában, a saját és a másik egyetemről formált képben?

d) Mutatkozik-e különbség a két BTK hallgatóinak a pályaidentitásában, szakmai és magánéleti terveiben?

A különbségekkel kapcsolatos várakozásainkat négy olyan, a két bölcsészkar között tapasztalható eltérésre alapoztuk, amelyek alapvető meghatározó tényezői az általunk vizsgált kérdéseknek. Ezek a következők:

1. Az ELTE a bölcsészképzés elit-intézménye, a PPKÉ „egy a többi közül”.

2. A PPKÉ egyházi fenntartású intézmény, az ELTE állami.

3. Az ELTE budapesti egyetem, a PPKÉ BTK vidéki.

4. A PPKÉ egy – újraalapított – fiatal intézmény, az ELTE hosszú múltra tekint vissza.

A rendszerváltás után bekövetkezett felsőoktatási expanzió több szerző szerint is együtt jár annak polarizációjával.⁷ A keresett, magas presztízsű pályákra egyre nehezebb a bejutás, egyre szűkebb körből rekrutálódik a kulturális elit, és Gazsó szerint a „társadalmi szempontból szélsőségesen szelektív felsőoktatás kialakulását immár empirikus tényként kezelhetjük”.⁸ Kérdés, hogy ez a polarizáció egy adott szakterületen belül is megfigyelhető-e, azaz hogy valóban eltérő rekrutációs bázisú-e a két intézmény hallgatósága olyan értelemben, hogy a magasabb presztízsű diplomát adó képzés hallgatói köre származását tekintve magasabb státusú, mint a másik intézményé? És vajon az ELTE magasabb presztízse, bölcsész elitképzés-jellege tükröződik a két egyetem hallgatóinak véleményében is?

A PPKÉ katolikus volta, egyházi fenntartása minden bizonnyal hatással van a hallgatóság összetételére, még akkor is, ha tudjuk, a bölcsészkar felvételinél nem feltétel a jelentkező vallási beállítottsága. Ez alapján a két hallgatóság vallási összetételében mindenképp eltérést várunk. Kérdés azonban, hogy az eltérés mértéke mekkora, és milyen hatást gyakorol más tényezőkre, mindenek előtt az értékrendre, valamint a magánéleti tervekre, az egyéni jövőképre. Az Ifjúság 2000 nagymintás ifjúságtudományi kutatás eredményei azt mutatták, hogy a 15–29 éves korosztályon belül az egyházasan vallásosak és a nem vallásosak általános értékrendjében nem tapasztalni szakadékszerű eltéréseket. Az egyetlen nagy különbség éppen a vallás, hit megítélésében mutatkozott, emellett feltűnt még, hogy valamivel erősebb a vallásosak általános értékorientációja, értékek iránti fogékonysága.⁹

7 Pl. Gazsó, 1997; Nagy, 1999.

8 Gazsó 1997: 95.

9 Rosta, 2002.

A budapesti-vidéki tulajdonságpár szintén a hallgatóság összetételét befolyásolhatja, bár tisztában vagyunk vele – és ez teszi izgalmassá ezt a kérdést –, hogy a Pázmány nem tipikus vidéki egyetem, hiszen a fővárostól mért alig 30 kilométeres távolsága miatt nagy a naponta ingázók aránya. Ez a tény ugyanakkor az egyetem megítélését is befolyásolhatja: mi nyom nagyobb súllyal a latba, a jó környezet, vagy a könnyű megközelíthetőség, frekventált elhelyezkedés?

A régi v. új intézmény ellentét egyfelől az egyetemi tradíciók meglétét, a gyöke-
rek mélységét, az intézmény presztízst befolyásolja, másfelől viszont hatással van a megítélésre abban az esetben is, amennyiben a két intézmény épületeinek, felszereltségének különbözőségeire helyezük a hangsúlyt.

A különbségek feltárásán túl hasonlóságokat is kerestünk. Azt vártuk, hogy ha eltérők is az intézményválasztás motivációi, a bölcsészpálya választásával kapcsolatos attitűdök hasonlatosságot fognak mutatni. A nyolcvanas évek óta megfigyelhető az egyetemisták körében a gazdasági orientáció előretörése a kulturális orientáció rovására,¹⁰ amely empirikus egyetemista-kutatásban a kilencvenes évek végén is alátámasztást nyert.¹¹ Amikor tehát arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen motivációk játszanak szerepet egy adott egyetem kiválasztásánál a bölcsészkarosok körében, akkor az egyik kérdésünk az volt, hogy a materiális motivációk, vagy inkább a klasszikus értelmiségképből fakadó kulturális motivációk az uralkodóak-e.

A minta

A kérdések vizsgálatát kérdőíves felmérés segítségével valósítottuk meg, ennek megfelelően a kérdőív megtervezésénél az alábbi témákra nézve szerepelt önálló blokk a kérdőívben:

- a hallgatók rekrutációs bázisa;
- a hallgatók továbbtanulási motivációi közötti eltérések: pályaválasztás, egyetemválasztás, értékrendi különbségek;
- az egyetemi élet;
- saját és a másik egyetem megítélése;
- jövőkép, szakmai, magánéleti célok;
- értékek, attitűdök, vallásosság.

A vizsgálatot survey-módszerrel hajtottuk végre. A kérdőív 2002. március végére készült el és 90 kérdést tartalmazott a fenti témakörök köré csoportosítva. A lekérdezést a két egyetem hallgatóságából verbuvált kérdezőbiztosok végezték el. Azt az elvet követtük, hogy a kérdezők ne saját egyetemük hallgatóit kérdezzék, hanem a másik intézményben töltsék ki a kérdőívet. Igyekeztünk szociológia szakos hallgatókat bevonni, hogy ezáltal szakmailag felkészült kérdezőkkel dolgozzunk együtt.

A két intézmény hallgatóiból 150–150 fős mintát szándékoztunk választani, mégpedig olyan módon, hogy mindkét intézményben 75–75 első- és negyedéves hallga-

¹⁰ Gábor – Balog 1992.

¹¹ Nagy 1999.

tót kérdezzük meg. A minta ilyen kialakítását – a rendelkezésre álló szűkös anyagi lehetőségek mellett – az a cél vezérelte, hogy az egyetemek közötti összehasonlításon túl az egyetemen eltöltött évek hatásait is kiszűrjük, tehát az alsó és felső évfolyamosok közötti különbségeket is vizsgáljuk. A kutatáshoz a hallgatók nyilvántartását kívántuk felhasználni, és a mintába került személyeket megkeresés útján megkérdezni. Mivel a két egyetem közül csak az egyikben bocsátották a teljes hallgatói listát rendelkezésre – a másikon csak azokét, akik a legelső beiratkozásukkor kifejezetten úgy nyilatkoztak, hogy az ő adataik kutatási célokra kiadhatók –, úgy döntöttünk, hogy kétszempontú kvótás mintavételt alkalmazunk: figyelembe vettük a kiválasztott évfolyamok nem és szak szerinti megoszlását. Utóbbit olyan módon, hogy a szakokból három szakcsoportot képeztünk: hagyományos bölcsészszakok (pl. magyar, történelem, művelődéstörténet), nyelvszakok (élő nyelvek), valamint az ún. modern szakok (szociológia, pszichológia, kommunikáció, stb.), ezután pedig a kvótát olyan módon határoztuk meg az évfolyamokról rendelkezésre álló információk alapján, hogy a kért egyik szakja szerint legyen reprezentatív a minta. (Erre azért volt szükség, mert míg a Pázmányon a vizsgálat idején – egyetlen szak kivételével – kötelező volt a kétszakosság, addig az ELTE-n nem volt megkötés.)

A kérdezés 2002. április elején indult el, és az őszi félévében fejeződött be. Negatív tapasztalat volt, hogy míg a PPKE-n – a campus kis belső távolságai miatt – viszonylag könnyen lezajlott felmérés, addig az ELTE-n nem tudtuk az összes kérdőívet kiadni, több kérdezőbiztos visszaadta az elvállalt munkát, amelyet azután a pályázati határidő miatt már nem állt módunkban pótolni. Végül összesen 152 PPKE- és 108 ELTE-hallgatót kérdeztünk meg. A tervezett minta torzulásait, a nem és évfolyam szerinti eltéréseket a kapott adatok súlyozásával javítottuk.

Természetesen tisztában vagyunk vele, hogy a minta mérete csak korlátozott következtetések levonására jogosít bennünket, és az eredmények értelmezésénél azt is figyelembe kell venni, hogy az alapsokaság csupán az adott karok első és negyedéves hallgatói voltak. Emellett a tervezettnél kisebb ELTE-s minta miatt az évfolyamok közötti összehasonlítástól is el kellett tekintenünk. Mindazonáltal úgy véljük, az igazán jelentősnek mondható különbségek ilyen kis elemszámok mellett is kimutathatók, hiszen 95 százalékos valószínűséggel a mintából származó adatok legfeljebb 8–9 százalékkal térnek el a tényleges sokasági adatoktól. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ha nem találtunk jelentős eltérést a két csoport között, az nem jelenti feltétlenül, hogy nincs is, de ha van, azt feltételezhetjük, hogy ez a különbség nem jelentős.

Az eredmények

A vizsgált területek szerteágazósága és dolgozatunk terjedelmi korlátai miatt nem tudunk minden területnek figyelmet szentelni. Az alábbiakban a két egyetem összehasonlításából fakadó véleményekre, a hallgatók rekrutációs bázisára, a bölcsész szakma és az intézmény kiválasztásának motivációira, valamint a vallásosságra vonatkozó legfontosabb megállapításokra kellett szorítkoznunk.

A két kar összehasonlítása

Az eredmények ismertetésénél legelőbb a két kar hallgatóinak az intézmények összehasonlítására vonatkozó véleményeit ismertetjük, majd az itt tapasztalt uralkodó nézeteket szembesítjük a kérdőív más kérdéseire adott válaszokból kirajzolódó valóság képpel. Kiinduló feltételezésünk az volt, hogy a két hallgatói csoport informáltságában egy sajátos féoldalasság lesz megfigyelhető, még pedig olyan módon, hogy a PPKE hallgatóinak nagyobb részben lesz információja, véleménye a nagyobb múltú és presztízsű, valamint nagyobb hallgatói létszámmal rendelkező ELTE-ről, mint fordítva. A másik kiinduló feltételezésünk az volt, hogy a PPKE-hallgatók általában, és különösen az oktatási szempontok alapján jobb osztályzatot fognak adni az ELTE-nek, mint a PPKE-nek. Az ELTE magasabb presztízsét alátámasztja az az adat, hogy az általunk megkérdezett PPKE-hallgatók egyharmada az ELTE-t jelölte meg első helyen a jelentkezési lapon abban az évben, amikor felvették a PPKE bölcsészkarára, míg az ELTE hallgatói közül tizedannyian, azaz mindössze 3 százalék jelölte be első helyen a PPKE-t. Akik pedig korábban már próbálkoztak – sikertelenül – felvételt nyerni valahova, de most a Pázmány hallgatói, azok kétszer akkora arányban jelölték meg előző felvételijük céljaként az ELTE-t, mint a PPKE-t.

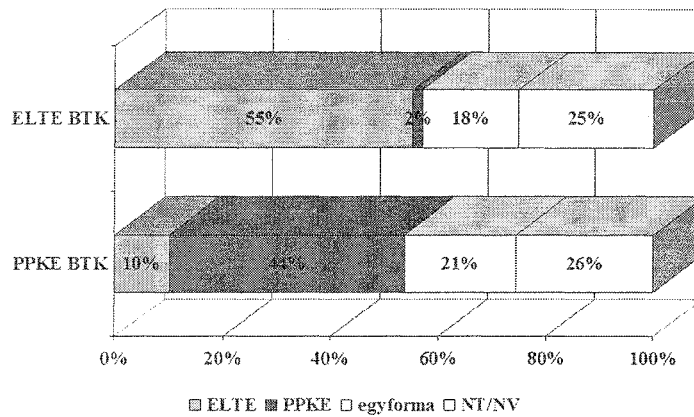
A másik egyetem ismeretének egyik fokmérője, hogy van-e a kérdeztnek rokona, barátja, ismerőse, aki a másik kar hallgatója. Nos várakozásainkkal ellentétesen nagyjából azonos arányban van barátja (kb. 45–55 százalék), illetve ismerőse (70–75 százalék) a másik bölcsészkaron a megkérdezetteknek, és csak a másutt tanuló rokonok arányában mutatkozik szignifikáns különbség, de mindkét csoporton belül ez a kötelék van jelen a legkisebb arányban.

A nagyjából azonos informáltsági szint a két kar általános összevetésében is tetten érhető: Arra a kérdésre, hogy a megkérdezett megítélése szerint a két kar közül melyik a jobb, mindkét karon a megkérdezettek negyede nem válaszolt – többségük azért, mert nem tudta megítélni. A kérdésre kapott érdemi válaszok megoszlása is ellentmond előzetes feltételezésünknek: az eltérésekhez hasonlóan a PPKE-hallgatók közül is a legtöbben a saját egyetemüket preferálják, több mint négyszer annyian vannak, mint akik az ELTE-t tartják jobbnak. A két intézményt egyformának ítélok aránya hasonló a két hallgatóság körében.

Második lépésként egy 17 itemből álló kérdésblokk¹² alapján próbáltunk részletesebb képet kapni arról, milyen összehasonlítást fest a két egyetem hallgatósága az intézményekről. A vizsgált szempontokban olyan tényezőket tüntettünk fel, amelyek több oldalról járják körül a kutatási kérdésekben feltételezett különbségdimenziókat.

¹² A szempontok: több pénzt fordítanak az oktatásra; magasabb a szakmai színvonal; több nevesebb előadó oktat itt; a jó tanulók ide felvételiznek; jobb a hallgatói érdekérvényesítés; vallásosabbak a diákok; jobb a technikai felszereltség; szebbek az oktatási épületek; nagyobb a tantárgyválaszték; az elhelyezkedés szempontjából magasabb a diploma értéke; jobb helyen van az egyetem; jobb a légkör; több hallgatói kezdeményezés, egyesület, öntevékeny csoport van jelen; erősebb a számonkérés színvonala; nagyobb általános műveltséget ad; jobb az egyetem könyvtára; jobb a jegyzetekkel; tankönyvekkel való ellátottság.

1. ábra: A két bölcsészkar közül összességében melyik a jobb?

A kapott válaszok megoszlása alapján több csoportba oszthatjuk az itemeket. Az első csoportosítási szempont az informáltság szintje volt, amely alapján két csoportot képeztünk. Az első csoportba azok tartoznak, amelyek esetében a „nem tudom” válaszok aránya magas, jelen esetben meghaladja mindkét intézmény hallgatói körében a 40 százalékot. Azért volt lehetőségünk mindkét intézményre differenciálatlanul kiterjeszteni az információhiány kritériumát, mert egy olyan kérdés volt csupán, amely egyoldalú tájékozottságról tanúskodott, nevezetesen a „jobb a légkör” állítást az ELTE-hallgatók kétszer akkora arányban nem tudták megítélni, mint a PPKE-hallgatók. Emellett azonban a szakmai színvonal, a tantárgyválaszték, a könyvtár, a jegyzettel való ellátottság, a pénzügyi és technikai háttér, a hallgatói érdekérvényesítés és a hallgatói kezdeményezések mind olyan kategóriák, ahol nem tudott véleményt nyilvánítani a hallgatók legalább kétötöde mindkét karon. A második csoportba azok a szempontok sorolódtak, amelyek esetében a válaszhiány 40 százalék alatt volt. Azután mindkét csoport tovább bontható az alapján, hogy akik mégis véleményt mondtak, azok vélekedései hogyan oszlottak meg, melyik intézményre voksoltak nagyobb arányban (1. tábla).

Két olyan aspektus van, amely mindkét hallgatóság nagyobb részének véleménye szerint a PPKE-re jellemzőbb: a diákok vallásosabbak, és az épületek szebbek. Emellett jóval kevésbé egyértelműen, de mindkét egyetemen többen gondolják úgy, hogy a PPKE-n erősebb a számonkérés, mint az ELTE-n. Az ELTE-re nézve tartják egybehangzóan jellemzőbbnek azt, hogy „a jó tanulók ide felvételiznek”, itt nevesebb előadók oktatnak, és az itt szerzett diplomával majd többet lehet kezdeni a munkaerőpiacon. Mindkét egyetem hallgatósága inkább a saját egyetemére nézve tartotta jellemzőnek, hogy nagyobb általános műveltséget ad, és jobb helyen található az egyetem épületei (ez utóbbi érdekes eredmény, azt jelzi, hogy mindkét hallgatói csoport az elhelyezkedés összehasonlításánál inkább saját intézménye előnyeit látja, tehát az ELTE esetében a jó megközelíthetőséget, a PPKE esetében

pedig feltehetőleg a campus-jelleget és a természetes környezetet). Olyan összehasonlítási szempontot nem találtunk, melyet mindegyik hallgatóság a másik egyetemre nézve talált volna jellemzőbbnek, csupán az ELTE hallgatói körében akadt egy olyan vélekedés („több pénzt fordítanak az oktatásra”), amely a PPKE hallgatóit erősen megosztotta, de egyik vélekedés sem kerekedett felül.

1. táblázat: Az összehasonlítás alapjául szolgáló szempontok kategorizálása a válaszok alapján

	Mindkét csoport szerint a PPKE-re jellemzőbb	Mindkét csoport szerint az ELTE-re jellemzőbb	Mindkét csoport szerint a saját egyetemre jellemzőbb	ELTE-hallgatók szerint a sajátjukra jellemzőbb, a PPKE-hallgatói vélemények megoszlanak	PPKE-hallgatók szerint a sajátjukra jellemzőbb, az ELTE-hallgatói vélemények megoszlanak	ELTE-hallgatók szerint a PPKE-re jellemzőbb, a PPKE-hallgatói vélemények megoszlanak	Mindkét hallgatóság szerint egyikre sem jellemzőbb
„Nem tudja” válaszok aránya alacsony	vallásosabb hallgatók, szebb épületek	nevesebb előadók, „jó tanulók”, diploma értékesebb,	jobb helyen van, nagyobb általános műveltséget ad		erősebb számonkérés	több pénz	
„Nem tudja” válaszok aránya magas	technikai felkészültség	jobb könyvtár	jobb légkör	szakmai színvonal, tantárgyválaszték, jegyzetellátottság			hallgatói érdekérvényesítés, hallgatói kezdeményezések

A vélemények szintjén tehát általánosan elfogadottnak tűnik az ELTE tudás-elit jellege – mind a hallgatók, mind az oktatók esetében – és magasabb presztízse is, a PPKE esetében pedig a vallásosság magasabb szintjével és az egyetemi épületekkel kapcsolatosan egyértelmű a vélekedés. Azonban úgy tűnik, az ELTE-re nézve kedvező szempontok nem egyértelmű meghatározói egy kar általános megítélésének, legalábbis erről árulkodnak az 1. ábra eredményei.

Rekrutáció

Az egyik kiinduló kérdésünk úgy hangzott, hogy vajon megmutatkozik-e az a hatás, miszerint a magasabb presztízssű ELTE bölcsészképzésének hallgatói magasabb státusú körből rekrutálódnak. A kérdőívre adott válaszokból kialakuló kép nem egyértelműen támasztja alá ezt a feltételezést, de bizonyos különbségeket feltűntünk. Négy státusdimenziót vettünk figyelembe: a családban felhalmozott kulturális tőkét (a legmagasabb iskolai végzettség két generációra visszatekintve), a szülők foglalkozási státusát, a család jövedelmi helyzetét, valamint a kérdezett lakóhelyének településtípusát.

A szülők iskolai végzettségét tekintve nincs szignifikáns különbség a két hallgatóság összetételében. Az általunk megkérdezett ELTE-hallgatók 67 százalékának, a PPKE-hallgatók 61 százalékának diplomás az édesapja. Utóbbiak esetében eny-

hén – de ekkora minták esetében semmi esetre sem szignifikánsan – magasabb az alapfokú vagy szakmunkás végzettséggel rendelkező apák aránya (16 ill. 9 százalék). Az anyák iskolai végzettség szerinti megoszlásában még kisebb a különbség, a legnagyobb eltérést a középiskolát végzettek esetében látni (25 százalék az ELTE-n, 30 százalék a PPKE-n). Mindkét egyetem esetében nagy mértékű tudástöke-reprodukciónak beszélhetünk, és e tekintetben mindkét egyetem az elit kategóriájába sorolható, hiszen az Ifjúság 2000 vizsgálat szerint a magyarországi egyetemista fiataloknak csupán 37 százalékának diplomás az édesapja, az anyák esetében ugyanez az arány 39 százalék.¹³ Ha iskolai végzettséget két generációra visszatekintve vizsgáljuk, akkor már mutatkozik szignifikáns eltérés a két hallgatói csoport között. Az ELTE hallgatóinak 42 százaléka legalább harmadik generációs értelmiségi, a PPKE esetében csupán 29 százalék ez az arány. A mindkét generációban értelmiségi felmenővel rendelkezők aránya pedig 42 ill. 25 százalék.

A szülők foglalkozási csoportja szerinti megoszlásnál részben a Ladányi által is alkalmazott összevont társadalmi-foglalkozási csoportkategóriákra támaszkodtunk,¹⁴ melyeket némileg módosítottuk. A négy kategóriánk így: vezető beosztású és értelmiségi, szellemi, fizikai és inaktív. Ez az összehasonlítás sem mutatott ki az apák esetében jelentős eltérést a két hallgatóság összetételében, a legnagyobb csoportot mindkét esetben a „szellemiek”, akik a két minta 60 illetve 63 százalékát tették ki (ide sorolódnak az alkalmazott középvezetők, az alkalmazott beosztottak és az önálló, alkalmazott nélküli értelmiségiek). Érdekes módon az anyák esetében szignifikáns eltérés mutatkozik a két intézmény hallgatói közt: az ELTE-n jellemzőbb a vezető állású és értelmiségi foglalkozású anya (14 ill. 4 százalék), a PPKE-n ezzel szemben az inaktív anyák aránya magasabb (7 ill. 20 százalék).

2. táblázat: A két bölcsészkar hallgatói megoszlása a szülők és a nagyszülők iskolai végzettsége szerint* (%)

		legalább egy szülő felsőfokú diplomával rendelkezik		összesen	
		nem	igen		
PPKE BTK	legalább egy nagyszülője felsőfokú végzettséggel rendelkezik	nem	28	43	72
		igen	3	25	28
	összesen		32	68	100
ELTE BTK	legalább egy nagyszüleje felsőfokú végzettséggel rendelkezik	nem	28	29	58
		igen		42	42
	összesen		28	72	100

* A „nem” kategóriájában szerepelnek a „nem tudja” válaszok is. Eszerint a harmadik generációs értelmiségiek aránya magasabb is lehet mindkét helyen.

A jövedelmi helyzettel kapcsolatosan nem egyértelmű a kép. A család egy főre jutó nettó havi jövedelmének átlaga jelentős eltérést mutat a két csoport között, hiszen

¹³ Gábor, 2002

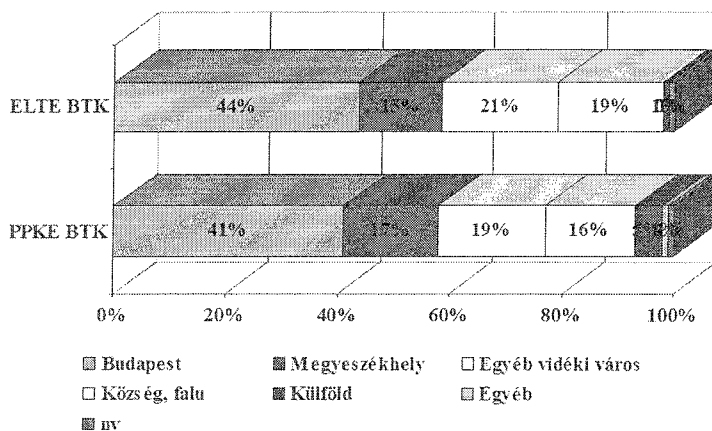
¹⁴ Ladányi, 1994

az ELTE esetében 63 100, a PPKE esetében 49 200 Ft az átlagérték. Ugyanakkor a kis mintaelemszám és a magas válaszmegtagadási arány (44 ill. 42 százalék) együttesen azt eredményezték, hogy ez a viszonylag nagy eltérés sem volt szignifikánsnak mondható. A jövedelmi különbségek felmérésére az általunk használatnál nagyobb mintára volna szükség.

A lakóhely státusánál nem arra vonatkozóan tettünk fel kérdést, hogy a kérdezett 14 éves koráig tipikusan milyen településen nevelkedett.¹⁵ A válaszok cáfolják azt a nézetet, miszerint a PPKE BTK „vidéki” intézmény volna abban az értelemben, hogy a hallgatóságon belül felülreprezentáltak volnának a vidéki fiatalok. Épp ellenkezőleg, a két hallgatói kör összetételében nem fedeztünk fel jelentős eltérést, azaz mind az ELTE, mind a PPKE esetében a korosztályos arányokhoz viszonyítva több mint kétszeres a budapestiek aránya. A különbségek gyakorlatilag elhanyagolhatók. Egy eltérés említésre méltó talán: a PPKE-n válaszolók 5 százaléka külföldön nőtt fel. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a PPKE-n több a külföldi hallgató, ugyanakkor – mivel a kérdőívet csak magyarul töltöttük ki – azt sugallja, hogy a PPKE-n a hallgatóság egy nem túlságosan jelentős, de statisztikailag kimutatható részét a határon túli magyarok teszik ki, míg az ELTE esetében ez az arány alacsonyabb lehet – bár ennek a feltételezésnek az ellenőrzése is a miénknél nagyobb mintát igényelne.

2. ábra: Hol nevelkedtél többnyire 14 éves korodig?

Szak- és intézményválasztás

A továbbtanulás minden esetben (legalább) két döntést jelent: 1. Milyen pályát (szakot) választ a hallgató? 2. Hol kívánja azt tanulni? Előzetes várakozásunk a két kérdéssel kapcsolatosan úgy szólt, hogy a pályaválasztás motivációi feltehetőleg

¹⁵ Ha több helyen is élt, akkor a kérdezői utasítás szerint azt kellett rögzíteni, ahol a leghosszabb időt töltötte 14 éves koráig.

megegyeznek, hiszen nagyjából azonos tudás sajátítható el a két intézmény azonos szakjain, és nagyjából hasonló pályaaorientációja lehet a végzett hallgatóknak. Ugyanakkor eltérést vártunk az intézmény kiválasztásának indokaiban, különösen az intézmény szellemisége (PPKE-hallgatók esetében jellemzőbb?), valamint az intézmény presztízse (ELTE-hallgatók esetében jellemzőbb?) szempontjából. Emellett mivel eltérés van a két intézménybe történő bekerülés nehézségében, így azt vártuk, hogy az „ide vettek fel a legkönnyebben” válasz jellemzőbb lesz a pályamányosokra, mint az ELTE hallgatóira.

A szakmaválasztásnál nem a bölcsészkar, hanem az adott – a kvótába kerülés szerinti – szak kiválasztásának indokai szerepeltek, a teljes mintából így összeáll a bölcsész szakmákat választók motivációs térképe. Tizenöt motívumot soroltunk fel,¹⁶ melyek egy adott szak választásának lehetséges indokai, emellett pedig lehetőséget biztosítottunk egy nyitott kérdés segítségével olyan motívum megjelölésére, amire mi nem gondoltunk.

Az előzetes várakozásainkat gyakorlatilag teljes mértékben igazolták az eredmények. A szak megválasztásában csupán egyetlen olyan motivációs tényezőt leltünk, amely az átlagos fontosság alapján szignifikáns különbséget mutatna a két egyetem hallgatóságának összevetésekor, ez pedig a „könnyű elvégezni, lehet mellette más tevékenységet végezni”, amely az ELTE-hallgatók körében szignifikánsan magasabb fontossággal bír, mint a PPKE-hallgatók között. Azonban egyik intézmény esetében sem bír kiemelkedő fontossággal ez a szempont, az ELTE hallgatói az átlagos fontosság alapján a tizedik, a PPKE-hallgatói pedig a tizenegyedik helyre rangsorolták a tizenöt item közül. Egyértelműen mindkét helyen a „nagyon érdekel az itt oktatott szakma, tudomány” volt a legfontosabb szakválasztási indok, a hétfokú skála alapján mind az ELTE-n, mind a PPKE-n öt feletti az átlagos fontosság. A második és a harmadik legfontosabb érv a szakterület sokszínűségére, kihívásaira, valamint a felvételi tárgyak iránti vonzódásra vonatkozik. Ezek mellett csupán egy olyan indok szerepelt, amely legalább közepes (a hétfokú skálán 4-es) átlagos minősítést nyert: ez pedig a szak, szakma társadalmi fontosságát emeli ki. A gazdasági jellegű motivációk (jó kereset, magas presztíz, könnyű elhelyezkedés) átlagos minősítése 3-as körül ingadozik, míg a különböző opportunist indokok (nem túl megerőltető szak, lehet mellette más tevékenységet végezni, ide vettek fel a legkönnyebben, ez volt a legkisebb rossz) ennél is alacsonyabb átlagértékeket kaptak. Érdekes módon a környezet hatása (szülők, tanárok, barátok), valamint különösen a családi hagyományok átlagosan igen kis szerepet játszottak valamely bölcsész szak választásánál. Az eredmények abban is alátámasztották várakozásainkat, hogy a kulturális orientációt megjelenítő, a szakmai érdeklődéshez és a társadalmi hasz-

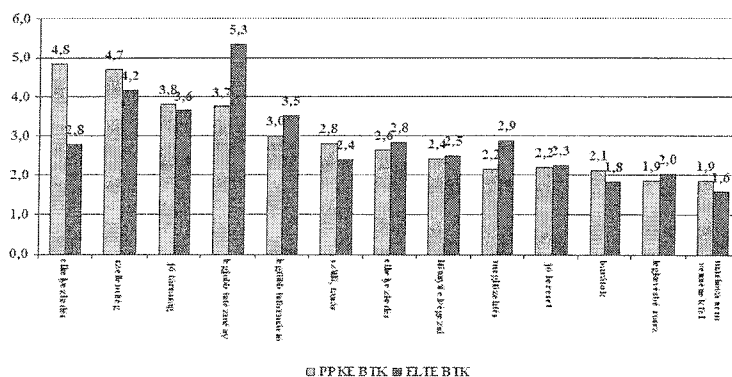
¹⁶ A felsorolt motívumok: szüleim, tanáraim tanácsolták; barátaim is ide jelentkeztek; családi hagyományt, példát követtem ennek a szakmának választásában; nagyon érdekel az itt oktatott szakma, tudomány; ezzel a diplomával könnyű lesz elhelyezkedni; ezzel a diplomával jól lehet keresni; ez a szak kellemes, nem olyan megerőltető, mint más szakok; ezzel a diplomával igazán hasznos munkát végezhetek a társadalom számára; úgy gondoltam, máshova nem vennének fel; kizárás alapon még ez volt a legkevésbé rossz; könnyű elvégezni, lehet mellette más tevékenységet végezni; ennek a szakterületnek nagy a presztízse; ez a terület sokszínű és rengeteg kihívást tartogat; a felvételi tárgyak a kedvenceim; ide vettek fel a legkönnyebben.

nosságához kapcsolódó, nem materiális jellegű orientációk jóval erősebben befolyásolják a bölcsészek pályaválasztását, mint a gazdasági jellegű indokok.

A szakválasztással ellentétben az intézményválasztásnál öt illetve – $\alpha=0,08$ szignifikanciaszint mellett – hat olyan tényezőt is találtunk, amely eltérő fontossággal játszott szerepet a két egyetem hallgatóinak döntésében. Ezen belül két olyan tényezőt találtunk, amely esetében másfél pontnál nagyobb volt az eltérés a két hallgató-ság átlagos megítélésében. Az ELTE-hallgatók egyértelműen első helyen említik az „ezen a szakterületen ez a legjobb intézmény” indokot, amely ugyan a PPKE-hallgatók esetében is a legfontosabb érvek közt szerepel, mégis közepesnél valamivel alacsonyabb átlagos pontértékkel – feltehetőleg azért, mert a PPKE hallgatói közül sokan nem osztják ezt az állítást. Míg az ELTE vonzerejét – úgy tűnik – kiemelkedő szakmai presztízsének köszönheti, addig a PPKE-n két szempont kapott közepesnél magasabb átlagos értéket: az egyetem elhelyezkedése, közvetlen környezete, valamint a szellemisége, világnézete. Ugyanakkor az eredmények arra utalnak, hogy az intézmény székhelye mindkét hallgatóságnál latba esett, ugyanis az ELTE-hallgatók pedig az egyetem könnyű megközelíthetőségét említették nagyobb súllyal – igaz, koránt sem akkorával, mint a PPKE hallgatói a Campus vonzerejét. A világnézet tekintetében is szignifikáns különbség van a két egyetem között, noha az ELTE-hallgatók is az átlagpontszámok alapján második legfontosabb érvnek tartják saját intézményük mellett annak szellemiségét. A lokalitás és a szellemiség mellett az információs dimenzió a harmadik, amely alapján eltérés mutatkozik: az ELTE hallgatói szignifikánsan nagyobb szerepet tulajdonítanak annak a szempontnak, hogy az ELTE-ről rendelkeztek a legtöbb információval, míg a PPKE hallgatói körében az otthoni, tanári tanácsok játszottak nagyobb szerepet.

3. ábra: Mennyire játszottak szerepet az intézményválasztásban az alábbi szempontok? – átlagos megítélés egyetemenként (1–7 pontszámok alapján)

A bevezetőben említett hipotézisek közül egyedül az nem nyert alátámasztást, hogy a PPKE-n a „kizárásos elv” motivációja működne, így sem a szakválasztásnál említett „ide vettek fel a legkönnyebben”, sem az egyetemválasztásnál megadott „úgy

gondoltam, hogy máshova nem vennének fel” érv nem szerepel szignifikánsan nagyobb fontossággal a PPKE hallgatói esetében, mint az ELTE-hallgatóknál. Szintén fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a diploma későbbi hasznosíthatósága (elhelyezkedésben, keresetben) sem mutatott jelentős különbséget.

Vallásosság

Kutatásunk egyik alapfeltevése volt, hogy mivel a PPKE egyházi fenntartású intézmény, így a két bölcsészkar összetételében mutatkozó egyik legnagyobb különbséget a valláshoz történő viszonyulás fogja mutatni. Éppen ezért több, a vallásosságra, hitre vonatkozó kérdést is szerepeltettünk kérdőívünkben.

Az első a hallgatók születés kori felekezeti besorolására vonatkozik, és noha e tekintetben nem vártunk különbséget, a meg nem kereszteltek, be nem jegyzettek eltérő aránya miatt szignifikáns különbség van a két kar között. A katolikusok aránya a PPKE-hallgatók esetében a felnőtt lakosságon belül mért szinthez közeli¹⁷ (67 százalék), az ELTE hallgatói esetében viszont alacsonyabb, mint a teljes 15–29 éves korosztályon belül¹⁸ (53 százalék). Szembeötlő ugyanakkor, hogy egyfelől a reformátusok aránya mindkét helyen jelentősen elmarad a korosztály és a felnőttek körében is tapasztalható 20 százalék körüli aránytól, valamint hogy a PPKE hallgatói közül is minden hatodik nincs megkeresztelve.

Az igazán jelentős különbség azonban a templomba járás gyakoriságában mutatkozik: a Pázmányos hallgatók 31 százaléka saját bevallása szerint legalább hetente jár templomba, közel 50 százalék pedig legalább havonta. Ez egyfelől azt mutatja, hogy vallásukat a katolikus egyház tanítása szerint gyakorló fiatalok a Pázmányon is kisebbségben vannak, másfelől viszont azt is, hogy mégis csak sajátos közeg vallási szempontból a piliscsabai campus, mivel a heti vallásgyakorlók közel négyszer akkora arányban vannak jelen itt, mint a 15–29 éves magyarországi fiatalok között.¹⁹ Érdekeség, hogy az ELTE hallgatói körében is a magyar fiatalságnál magasabb arányú vallásosságot mértünk (12 százalék), bár a minta kis mérete miatt nem mondhatjuk, hogy ez az eltérés szignifikáns.

Feltételezésünk szerint a PPKE-n mutatkozó magasabb fokú vallásosság szoros összefüggést mutat a családi háttérrel, ezért a gyermekkori vallásgyakorlatra vonatkozóan is szerepelt kérdés a kérdőívben. A PPKE-hallgatók több mint fele nyilatkozott úgy, hogy 12 éves korában heti rendszerességgel járt templomba, és a kétharmadot is meghaladja azok aránya, akik legalább havonta jártak misére gyermekkorukban. A vallásos családi háttér az ELTE hallgatóit is nagyobb arányban jellemezte, mint a jelenlegi templomba járás: a ma heti vallásgyakorlók több mint duplája, kb. 30 százalékuk ment kisiskolás korában vasárnaponként templomba. A templommal gyakorlatilag kapcsolatba sem került hallgatók mindkét helyen kisebbségben vannak. A vallásos nevelésben részesültek és a jelenleg is rendszeresen

17 Vö. pl. Tomka, 1994

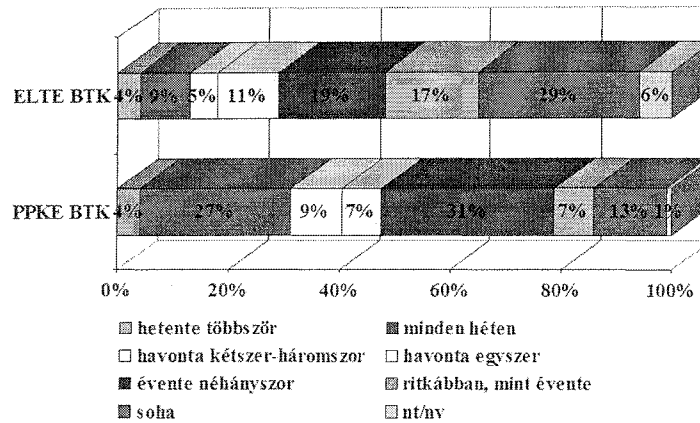
18 63 százalék – ld. Laki et al, 2001

19 Rosta, 2002

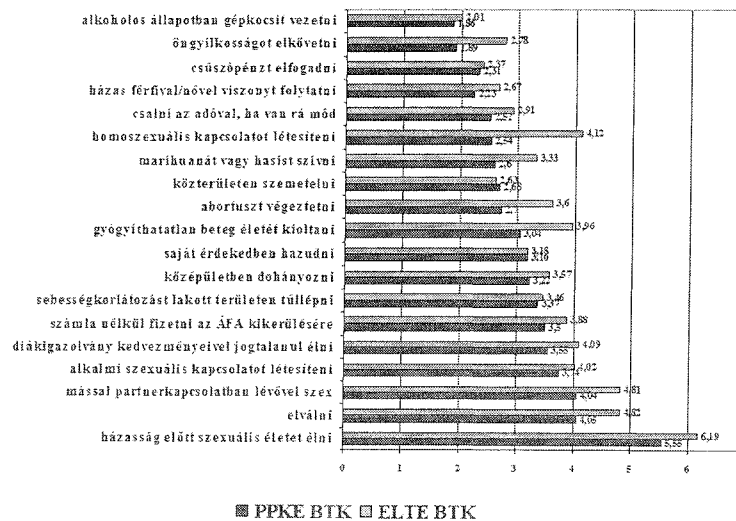

templomba járók egymáshoz viszonyított aránya eltérő a két egyetemen, ami alapján azt az – adatainkon sajnos nem tesztelhető – hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy talán ez a speciális közeg is hozzájárul ahhoz, hogy valamivel kisebb arányban távolodtak el a vallásos nevelést kapott PPKE-hallgatók a vallásgyakorlattól, mint az ELTE hallgatói.

4. ábra: Az esküvőktől, keresztelesektől, temetésektől eltekintve milyen gyakran jársz templomba, misére, istentiszteletre?

5. ábra: Mikor tartod megengedhetőnek az alábbiakat? (1=soha, 7=mindig), átlagértékek

Értékek, normák

Kérdőívünkben több olyan kérdéscsoport is szerepelt, amelyek a hallgatók értékvilágára, a társadalmi normákkal kapcsolatos attitűdjeire próbáltak rávilágítani. Helyszűke miatt most csak egy, a morális rigiditással kapcsolatos kérdésblokk eredményeit ismertetjük, amelyben egy sor – összesen tizenkilenc – olyan normaszegéssel szembesítettük a megkérdezetteket, amelyekre a mindennapi életben is ritkábban vagy gyakrabban adódhat példa.²⁰ Azt feltételeztük, hogy a vallásosság magasabb arányából fakadóan a keresztény erkölcs erőteljesebb érvényesülése miatt a PPKE-n sok esetben nagyobb lesz az elutasítása ezeknek a normaáthágásoknak. Az eredmények csak részben igazolták várakozásainkat. Valóban nem találtunk olyan normát, amellyel kapcsolatban az ELTE hallgatóinak átlagos véleménye erősebb rigiditást tükrözött volna, mint a PPKE-hallgatóké. Ugyanakkor nem minden esetben volt szignifikánsan szigorúbb a PPKE hallgatósága sem.

Érdekes szemügyre venni, mely esetekben volt szignifikánsan elutasítóbbak a PPKE hallgatói:

- marihuanát vagy hasist szívni;
- házas férfit/nővel viszonyt folytatni;
- mással nem házas partnerkapcsolatban élő személlyel szexuális viszonyt létesíteni;
- homoszexuális kapcsolatot létesíteni;
- házasság előtt szexuális életet élni;
- abortuszt végeztetni;
- elválni (házastárstól);
- gyógyíthatatlan beteg életét kioltani, aktív eutanázia;
- öngyilkosságot elkövetni;
- diákigazolvány nyújtotta kedvezményeket jogtalanul igénybe venni.

Ezekben a cselekedetekben – a diákigazolvánnyal történő csalás kivételével – közösnek mondható, hogy többnyire nem egy átlagos egyetemi hallgató mindennapos életében rendszeresen előforduló döntési helyzetekhez kapcsolódnak, részben devians tevékenységek, és az egyházi tanítás erőteljesen elutasítja mindegyiket, társadalmi megítélésük azonban nem egységes. Egy kivételével az összes szexualitással kapcsolatos item ebbe a kategóriába került, valamint olyan kérdések is, amelyek az egyház társadalmi tanításának vitatott pontjai (válás, abortusz, eutanázia).

És melyek azok az itemek, amelyek átlagos elutasítása-elfogadása hasonló a két intézmény hallgatói körében?

- csalni az adóval, ha van rá mód;
- saját érdekében hazudni;
- csúszópénzt elfogadni;
- közterületen szemetelni;

²⁰ A kérdésblokkot az Európai Értékrendvizsgálatból (EVS) vettük át. Ld. *Jagodzinski-Dobbelaere*, 1995.

- alkoholos állapotban gépkocsit vezetni;
- számla nélkül fizetni az ÁFA kikerülésére;
- alkalmi szexuális kapcsolatot létesíteni;
- középületben dohányozni;
- autóvezetéskor a sebességkorlátozást lakott területen túllépni.

Ezek – az alkalmi szexuális kapcsolat létesítése kivételével – egytől egyig olyan cselekedetek, amelyek súlya általában nem jelentős, ugyanakkor a mindennapi életben gyakran kerülhet az az átlagos hallgató is döntési szituációba velük kapcsolatban. A keresztény tanítások alapján álló erkölcs ezeket a cselekedeteket is elutasítja, mégsem annak köszönhető a két hallgatói csoport közötti különbség hiánya, hogy ezek volnának mindkét körben a leginkább elutasított cselekedetek. Feltehetőleg inkább annak, hogy a „hétköznapi erkölcsben” kevésbé (látványosan) érvényesülnek a keresztény alapértékek, illetőleg annak, hogy a különbséget mutató témák többsége esetén a társadalmi vita törésvonala gyakran egybeesik az egyházas vallásosságával is, míg ezekben az esetekben kevésbé markáns az egyházi tanítás.

Összegzés

A címben feltett kérdésre a legegyszerűbben úgy válaszolhatunk, hogy 30 kilométer se nem sok, se nem kevés. A PPKÉ BTK és az ELTE bölcsészhallgatói rekrutációjuk, intézményválasztási motivációjuk, vallásosságuk és normaviláguk tekintetében is mutatnak markáns különbségeket, ugyanakkor a kutató személyes várakozásaitól, indíttatásaitól függ, hogy a különbségekre, vagy inkább a szintén szép számmal fellelhető hasonlóságokra helyezi-e a hangsúlyt az értelmezés során. E dolgozat készítői számára az eredményekből a hasonlóságok tűntek jelentősebb eredménynek, különösen ami az értelmiségi származást, a pályaválasztási motivációkat és a normaszegéssel kapcsolatos egyes vélekedéseket illeti. Ugyanakkor azzal is tisztában vagyunk, hogy egy átfogó, a teljes hallgatóságra kiterjedő, nagyobb mintán elvégzendő vizsgálat a finomabb eltérésekre is rávilágíthatná a fényt. Felmérésünk bizonyosan jó kiindulási alapul szolgálhat egy ilyen vizsgálatához.

AMBRÓZY ÁRON & KATONA KRISZTIÁN & ROSTA GERGELY

IRODALOM

- BLASKÓ ZSUZSA (1998) Kulturális tőke és társadalmi reprodukció. *Szociológiai Szemle* No. 3: 55–81.
- BLASKÓ ZSUZSA (1999) Kulturális tőke és társadalmi mobilitás. *Szociológiai Szemle* No. 1: 69–96.
- CSENYEI MÁRIÁS E. & BESENYEI R. (2004) *Statisztikai tájékoztató – Felsőoktatás 2003/2004*. OM, Budapest.
- GÁBOR KÁLMÁN (2002) A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl a renden és osztályon? In: SZABÓ, LAKI & BAUER (eds) „Ifjúság 2000” – *Tanulmányok*. Budapest: 23–41.
- GÁBOR KÁLMÁN (1994) Az ifjúság korszakváltása és az ifjúsági elit átalakulása. In: GÁBOR K. (ed) *Az ifjúság és az elit*. Budapest: 6–15.
- GÁBOR KÁLMÁN & BALOGH IVÁN (1989) Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében. *Társadalomtudományi Közlemények* No. 1: 73–86.
- GAZSÓ FERENC (1997) A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer. *Századvég*, tél: 74–107.

- JAGODZINSKI, WOLFGANG & DOBBELAERE, KAREL (1995) Religious and Ethical Pluralism. In: VAN DETH, JAN W. & SCARBROUGH, ELINOR: *Impact of Values*. Oxford: 218–249.
- LADÁNYI JÁNOS (1994) *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Budapest.
- LAKI, BAUER & SZABÓ (eds) (2001) „Ifjúság 2000” *Gyorsjelentés*. Budapest.
- NAGY BEA (1999) „Tüzoltó leszel s katona...” *Közgazdasági Szemle* No. 1: 81–96.
- PUSZTAI GABRIELLA (2002) Közösségek rejtett erőforrásai. A felekezet középiskolások társadalmi összetétele napjainkban. *Protestáns Szemle* No. 4: 3–18.
- PUSZTAI GABRIELLA & VERDES EMESE (2002) A társadalmi tőke hatása a felekezeti gimnazisták továbbtanulási terveire. *Szociológiai Szemle* No. 1: 99–106.
- RÓBERT PÉTER (1991) Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. *Szociológiai Szemle* No. 1: 59–84.
- ROSTA GERGELY (2002) Ifjúság és vallás. In: SZABÓ, LAKI & BAUER (eds) „Ifjúság 2000” – *Tanulmányok*. Budapest: 220–239.
- SZEMERSZKI MARIANNA (2003) A magánfelsőoktatás kialakulása Magyarországon, PhD értekezés, Budapest, http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/szemerszki_mariann.pdf
- SZUNYOGH, CSERNYÁK & ZALÁNÉ (2004) *Felsőoktatás és felsőoktatási kutatás 2003*. KSH, Budapest.
- TOMKA MIKLÓS (1994) Felekezeti szerkezet, felekezeti reprodukció. *Statisztikai Szemle* No. 4–5: 329–343.

